

AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ ARAPÇA, FARŞÇA VE TÜRKÇE YAZMA ESERLERİN KATALOKLARI

Ahmet Suphi Furat*

Özet

Bugün Avrupa kütüphane ve müzelerinde Arap alfabesiyle yazılmış pek çok Arapça, Farsça ve Türkçe el yazması bulunmaktadır. Bu yazmalar 17. yüzyılın başından itibaren satın alma, hediye ve diğer yollarla Avrupa'ya götürülmüştür. Memnuniyetle belirtelimki bu yazmaların büyük çoğunluğunun kataloğu yapılmıştır. Bu yazmaların kataloglanmasında temel katkı Alman oryantalistlerine aittir. Bu makalede, G. Flügel, J. Aumer, W. Pertsch ve W. Ahlwardt gibi oryantalistlerin kataloklarını yakından tanıtıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Katalog, Arapça, Farsça, Türkçe, el Yazması, kütüphane, Avrupa.

Abstract

Today, there are many manuscripts written by the letters of Arab in Arabic, Persian and Turkish in European Libraries and Museums. Since the beginning of the 17th century, these manuscripts had been taken to Europe by buying, gift and the other ways. We can gladly state that majority of the manuscripts are cataloged. The major contribution to the catalogization of the manuscripts belongs to German orientalists. In this article, detailed information about catalogs written by orientalists like G. Flügel, J. Aumer, W. Pertsch and W. Ahlwardt will be introduced.

Key words: Catalog, Arabic, Persian, Turkish, European libraries, European museums.

* Prof. Dr.; Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bugün hemen hemen her ülkede, İslâm kültürüne dâir eserlerle karşılaşmaktadır. Eser sözüyle emek sonucu ortaya konan çalışma, ürün ve yapıt anlaşılır. Bizi ilgilendiren yönüyle kitap, kitapçık (:risâle), mecmua, gravür, hat, mektup, vesika ve ferman dan tutun da cami, medrese, han, hamam ve benzerleri buna örnek gösterilebilir. Yazma eser ise adını daha çok, yapılışından yani bizzat elle yazılarak ortaya konuluşundan alır. Elyazması diye de anılan bu eserler, XV. asırda matbaanın keşfine kadar, ilim ve kültür dünyasının en geçerli nesnelerydi. Bizi burada işte elle yazılarak vücut bulmuş kitap, mecmua ve risâle türünden yazma eserler ilgilendiriyor. Bu eserler Arapça, Farsça ve Türkçe gibi üç farklı dilde olmalarına rağmen o dönemde Arap harfleriyle yazılmışlardı.

Umumi bir değerlendirme yapılırsa, dünyanın hemen her tarafında görülebilen bu tür eserlerin, İslâm ülkelerinden sonra en çok bulunduğu yerin Avrupa olduğu anlaşılacaktır.¹ Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalya gibi ülkelerdeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eserler, aşağıda da görüleceği üzere gerçekten de küçümsenemeyecek miktardadır. Frankfurt'ta "**Institut für Geschichte der İslâm-arabischen Wissenschaften**" (İslâm-Arab İlimleri Târîhi Enstitüsü) müdürü hocam Prof. Dr.Fuat Sezgin, "**Geschichte des Arabischen Schrifttums**" (Yazılı Arap Edebiyatı Târîhi) adlı değerli eserinin², 1967 yılında çıkan ilk cildinin sonunda (s.706-772), konu ile ilgili kütüphanelerle, Arapça elyazması eser koleksiyon ve kataloglarının bir listesini vermişti. O, burada kütüphâne ve katalogları, Afghanistan, Agypten, Algerien, Belgien, Bulgarien, Danekark, Deutschland şeklinde alfabetik olarak USA 'ya kadar varan ülkeler ile bunların, yine alfabetik şekilde yerleştirilmiş şehirleri içinde ele almıştı. Böylece ilgili araştırmacı ve okuyucu, aradığı kütüphâne ve elyazması koleksiyonu hakkında süratle ve güvenilir bir şekilde bilgi sahibi olabilecekti.

A.J.W. Huisman, Leiden'da yayınladığı "**Les Manuscrits Arabes dans le Monde**" (Dünyadaki Arapça Elyazmaları) adlı 99 sayfalık çalışmasında, bu sahadaki katalogların bibliyoğrafyasını vermişti. O da katalogları, alfabetik

¹ Nitekim W. Voigt, Almanya'da Şark elyazmalarının kataloglanması ile ilgili makalesinde, henüz kataloglara geçmemiş olan yazma eserlerin kaleme alındıkları dillerini ve sayılarını kaydettiği listesinde halen 3547 Arapça, 2153 Türkçe ve 1314 Farsça yazma eserin bulunduğunu kaydediyordu (**Katalogisierung der orientalischen Handschriften in Deutschland**, Marburg, 1957, s.6). Burada ele alacağımız kataloglarda, çok daha kabark sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe elyazmalarının tanıtıldığını göreceğiz.

² **Geschichte des Arabischen Schrifttums** adlı bu eserin bugüne kadar onüç cildi yayınlanmış bulunuyor.

olarak dizdiği ülkelerin adları altında, yine alfabetik olarak sıraladığı şehirlere göre kaydetmişti. Huisman, önsözünün altına koyduğu bir notta "Yazılarımın matbaaya tesliminden sonra M. F. Sezgin'in, benimkine benzer bir fihrist ihtiva eden "Geschichte des Arabischen Schrifttums" adlı eserini yeni" öğrendim. Onu benimki ile karşılaştıramadım" diyordu.

Fuat Sezgin hocam, mezkûr eserinin diğer bazı ciltlerinde de, ilgili kütüphanelerin ve elyazması eser koleksiyonlarının listesini verir. Nitekim tıp, eczacılık, zooloji ve veterinerlik konularını işleyen III. cildin 391-410.cu, matematiği konu edinen V. cildin 441-458. ci, lügatçılığı ele alan VIII. cildin 296-312. ci sayfaları bunlara ayrılmıştır. Bir bütün olarak ele alındığında, bu listenin en tam şeklini, Geschichte des Arabischen Schrifttums'un, astronomiyi konu edinen VI. cildinin sonunda görürüz. Burada 311 - 466. cı sayfalar arasında yer alan listedeki kütüphaneler ve elyazması koleksiyonları, daha öncekileri de biraraya getiren toplu bir fihrist ihtiyacından doğmuş görülüyor. Buraya ayrıca hristiyan Arap edebiyatına âit diğer koleksiyonlar, papirus ve vesika koleksiyonları ile içlerinde elyazması eser ve mecmuaların tavsif edildiği makaleler de katılmıştır. Ama Doğu İslâm ülkelerindekiler hariç kalmak şartıyla, küçük ve ehemmiyetsiz olan kütüphaneler, teferruatıyla ele alınmamış, bunlar için A.J.W. Huisman'ın zikredilen çalışması ile J.D.Pearson'un **Oriental manuscripts**'i³ tavsiye edilmiştir. Bütün bu yönleriyle fihrist, sahasının en güvenilir ve mükemmel müracaat kitabı olduğu gibi gördüğü geniş ilgi üzerine Arapça olarak ta neşredilmiştir: 'Tārīh et-turāş el-'Arabī', Terc. Mahmüd Fehmi Hicāzī, 1402/1982, Riyad.

Üzerinde durduğumuz bu iki çalışma, bilhassa Prof. Dr. Sezgin hocanın ki bize şunu da gösteriyor: Bu fihristlerde kaydedilen kütüphanelerde Arapça elyazması eserlerin yanında Türkçe ve Farsça elyazması eserler de bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar İslâm ülkelerindeki kütüphanelerde sayıca daha fazla iseler de üzerlerinde araştırma, katalog yapımı gibi çalışmalar bakımından, Avrupa ülkelerindekiler ağır basmaktadır.

Burada dolayısıyla akla gelebilecek bir soru da, İslâm kültürüne âit bu yazma eserlerin oralara nasıl gittiğidir. Asıl konumuz olmayan ve fakat hayli ilginç bir durum olarak karşımızda duran bu meseleye, aşağıda bazı katalogları gözden geçirirken cevaplar bulabileceğimizi söyleyeyim. Hemen belirtelim ki

³ J.D.Pearson, Oriental manuscripts in Europe and North America.A survey. Zug : Inter Documentation Company 1971 (Bibliotheca Asiatica 7).

bu yazmaların bilhassa Avrupa'daki ülkelere gidişi yeni değildir. Almanya, Avusturya, Fransa ve İngiltere'deki bazı kütüphâne kataloglarını ele alırken de göreceğimiz gibi bunlar, daha XVII. asırdan itibaren hediye, satış ve bazı yollarla alınmışlardır.

Nitekim Berlin Kraliyet Kütüphânesinin katalogunu yapan **W. Ahlwardt**, ilk cildin başına koyduğu önsözde şöyle der: Berlin Kraliyet Kütüphânesinin eski stokunun büyük kısmı (ki bu 400 cilt kadardır) bir tarafa bırakılırsa, şahıslara âit diğer koleksiyonların tümü, son elli yıl içinde Şark'tan alındı. Bu yıllar, iyi korunmuş, tam ve eski yazmalara sahip olmanın çoktan geride kaldığı bir devredir. Fransızlar, İngilizler, hatta diğer topluluklar, Almanlara nasip olmayan böyle bir fırsatı iyi değerlendirdiler. Şimdi biri yazma almak istese, eski ve güzel olan eser artık yok, ya da acınacak halde. Birkaç cilt halindeki eserleri elde etmek hemen hemen mümkün değil. Çok defa dağınık ve şüpheli ciltlerle karşılaşyoruz. Satın alınabilir yazmalar, çoğunlukla yeni kopyalar; ücretli müstensihlerin güzel (ama) yanlış hazırladıkları şeyler. Daha eski yazmalarsa adsız; ayrıca bilhassa baş sondan eksik halde..⁴

W. Ahlwardt, ileride ele alacağımız bu katalogunu (s. 14), yirmi yılı aşan bir müddet içinde, ölümünden on yıl önce tamamlamıştı. Ancak o, daha önce de Arap şiiri ve İslâm târihi ile ciddi bir şekilde ilgilenmiş, ele aldığı şâir ve târihçilerin yazma halindeki eserleri üzerinde çalışmış bir araştırmacıydı. Bu bakımdan yukardaki ifâdeleri üzerinde biraz durmalıyız. Söz konusu önsöz, katalogun 1887 yılında neşredilen ilk cildinde yer aldığına göre, Ahlwardt'ın hatırlattığı son elli yılın başlangıcı 1837 dir. Bu devre içinde birçok İngiliz, Alman ve Fransız şarkiyatçının, çalıştıkları kütüphânelerin kataloglarını neşrettiğini biliyoruz. Bu kataloglar, âit oldukları kütüphânelere bulunan yazma eserleri tanıttıkları gibi onların veya koleksiyonların ne zaman, nasıl temin edildikleri hakkında da bilgiler verirler. Konumuz için çok mühim olan bu bilgilerle en çok Viyana, Gotha ve Berlin kütüphânelerinin kataloglarında karşılaşılıyor. Bir seri halinde ele almayı düşündüğümüz bu konuyu burada zikredilen üç kütüphâne ile başlatmamızın sebebi de budur.

Alman şarkiyatçısı **G. Flügel** (1802-1870), 1851 târihinde Viyana Saray Kütüphânesi Müdürlüğü tarafından, bu kütüphânedeki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaları düzenleyip tavsif etmekle görevlendirilir. 1851,1852 ve 1854 yıllarının yaz aylarında sıkı ve tempolu bir çalışma ile bu işin üstesinden gelir

⁴ Verzeichnis arabischer Handschriften der königlichen Bibliothek zu Berlin, Berlin, 1887, c.1, s.XI

ve böylece ortaya çıkan çalışmasını, kütüphanenin daha önce yapılmış fihristleriyle de karşılaştırır.

Bunlar arasında **Schwachheim** koleksiyonunun fihristi, eksikliklerine ve ilmi usulle kaleme alınmamış olmasına rağmen, koleksiyonun şark yazmalarının güvenilir bir dökümü idi. **Krafft**'ın başlangıçta el yazısıyla Latince olarak kaleme aldığı fihrist, erken ölümü yüzünden tamamlanmamıştı. Ancak buna rağmen Flügel'e faydalı olmuştu; zira Krafft bu fihristinde, yazmaların nereden geldiklerine dâir bilgiler de kaydetmişti. Flügel, onun bir kütüphâne memuru olarak kaydettiği bu bilgileri kataloğuna aldığı gibi bazı târihi notlarına ilâveler de yaptı. **Amanuensis Julius Wachter**'in 1850 yılında tamamladığı katalog, farklı kaynaklardan gelen hemen hemen bütün yazmaları topluca değerlendirme açısından Flügel'e pek faydalı olmuştu. Hammer –Purgstall'ın kataloğu pek fazla yarar sağlamamıştı ama, onun vasiyetle bıraktığı elli küsur eserden oluşan şark yazmaları koleksiyonu Saray Kütüphanesi'ne devredildi. **Schlechta-Wssehrd**'in 9 Kasım 1856 da kütüphaneye bıraktığı yirmibeş cilt yazma, Osmanlı târihi reyonunu zenginleştirmişti⁵.

G. Flügel'in, koleksiyonların kaynağı ile ilgili olarak kaydettiği notlar, Şark yazmalarının Avrupa kütüphanelerine gidişi hakkında çok daha mühim ve ilginç bilgiler vermektedir:

Dr. Sebastian Tegnagel (1573-1636), yüz yetmiş dokuz adet yazmasını Saray Kütüphanesine vererek Şark yazmaları koleksiyonunun asıl fonunu oluşturmuştu. O, Şark'ı, yazmaları satın almada ilk merhamete sokandı? İbranca, Arapça, Türkçe, Farsça, Süryanca, Ermenice ve Habeşçe yazmalarla kütüphaneyi zenginleştirdi. S. Tegnagel altmış üç yaşında öldüğü zaman dört bini aşkın elyazması ve basılmış kitabı, vasiyeti üzerine Kraliyet Kütüphanesi'ne verildi. G. Flügel, onun koleksiyonunda yer alan Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalara, kendi kataloğunda S. Tegnagel adıyla işâret etme fırsatı buldu. Flügel'in bu arada kaydettiği bir diğer not ta mühimdir: Tegnagel bu yazmalara sâdece sahip olmakla yetinmemiş, ayrıca onları okumuştur. Her yerde, ilâve ettiği notları bulunuyor; öyle anlaşılıyor ki o bunlar için bir katalog hazırlamak istemiş olabilir.!

⁵ Die Arabischen,persischen und turkischen Handschriften der Kaiserlich-königl. Hofbibliothek zu Wien,1867,c.III, s.IV-VIII.

Saray kütüphanesinin Şark'tan yazma eserler alımı, daha sonraki yıllarda da devam eder. İran'da saraydan alınıp farklı târihlerde İstanbul'a getirilen Farsça yazmalar 1677'de Saray Kütüphanesi'ne alınmıştı. Mühim bir diğer alım, 1773 yılı sonlarında gerçekleşti. Baron **von Schwachheim** ın veresinden üçyüz şark yazması satın alma yoluyla kazanıldı. Bu yazmaları Fransız tercüman **Legrand**, Mısır ve Suriye'deki ikâmeti sırasında toplamış ve daha sonra onun tarafından İstanbul'da **Von Schwachheim**'a satılmıştı⁶.

XIX. asrın ilk yıllarında (1803-1807) Viyana Saray Kütüphanesi'nin müdürü **Von Jewsch** idi. G. Flügel, onun devresinde hemen her yıl, büyük küçük çapta alımların yapıldığını söyler. Daha 1801-1802 yıllarında **Von Hammer-Purgstall**, Mısır'a yaptığı edebî seyahatten, içlerinde Anter'in romanı⁷ ve İbn Vahşiye⁸'nin Şevk el-mustehâm'ı gibi nâdir eserlerin de yer aldığı yazmalar getirmişti. Hammer'in, yazma eserlerin alımı konusundaki çabaları ve elyazmalarla ilgili çalışmaları, daha sonraki yıllarda da sürdü. Nitekim 1820'de Saray Kütüphanesinin Arapça, Farsça ve Türkçe Yazmalarının küçük bir kataloğu çıktı. 1832'de yine Hammer-Purgstall tarafından toplanan Türkçe yazmalar ve divanlar kazanıldı. 1842'de yine Hammer'in 412 yazması yeni fond adıyla kaydedildi. Böylece Viyana Saray Kütüphanesi, Türk edebiyatı ve târihi alanında çok sayıda değerli el yazmalarından oluşan zengin bir koleksiyona kavuşmuş oluyordu. G. Flügel, Saray Kütüphanesini bu açıdan diğerlerine üstün kılan bu koleksiyonun ortaya çıkışındaki gayret ve zahmetlerinden dolayı **Hammer**'i şükranla anar⁹.

Flügel, henüz kataloğun bütünüyle bitmediği bir sırada neşretmek mecburiyetinde kaldığı ilk cildin başına, amaca uygun ve yönlendirici bir önsöz yazmanın güçlüğüne dikkate alarak "Dikkat 1" adlı bir yazı yazmıştı. Burada sahip olduğu imkanları belirtip, kendisine yardımcı olan arkadaşlarına teşekkür ettikten sonra özetle şunları söylüyordu: Elyazması eserin iç ve dış özelliklerini uzaktaki bir okuyucuya tanıtmak. katalog yapan bizlerin en temel görevlerinden biridir; bu uğurda hiçbir gayret boş yere değildir

⁶ G. Flügel, anılan katalog, s.VIII_IX.

⁷ Anter, "Siret Anter" adlı hikâyede karşımıza, hayatı örnek alınmaya değer bir halk kahramanı olarak çıkar. Hk. geniş bilgi için bk. Brockelmann, GAL II,62, M. Hartmann, Anter İA 1,462-463..

⁸ III/IX. asırda yaşayan Ebû Bekr Ahmed b.Ali b. Cays b. Vahşiye, kimya, astroloji ve tarıma dâir eserler yazdı. Ancak o daha çok Nabatça'dan yaptığı tercümelemlerle tanınır. İçlerinde Nabat tarımını ele alan K. el-Filâha en-nabatîyye'nin de bulunduğu bu eserler, büyük ihtimalle İslâm'dan kısa bir müddet önce kadim Keldânîler adına yazılmışlardı. Geniş bilgi için bk. F. Sezgin, GAS, IV,282-283,318-329.

⁹ G.Flügel, anılan katalog, s.XIII

G. Flügel 1865-1867 yılları arasında yayınladığı bu üç ciltlik kataloğunda 2016 adet Arapça, Farsça ve Türkçe yazmayı ele almıştı. Aynı şekilde konulara göre tasnif ettiği diğer yazmalardan, kataloğun ikinci cildinde 778 (nr.782-1540), üçüncü cildinde ise 476 (nr.1541-2016) tanesini işlemişti. Pertsch'inkinden farklı olarak, mecmua tarzındaki eserler, burada üçüncü cildin sonunda (s.507-546) yer almaktaydı.

Arapça elyazmalarının Avusturya'nın başşehri Viyana'da G. Flügel tarafından kataloglandığı yıllarda Almanya'da Münih ile Gotha'da da benzeri çalışmalar yapılmaktaydı. Nitekim **J.Aumer**, Münih'te, sekreter olarak görevli bulunduğu Kraliyet Saray ve Devlet Kütüphanesi'nin Arapça elyazmalarını 1866 yılında neşredecektir¹⁰. Daha kuzeyde Gotha şehrinde Dr. **W. Pertsch**, bu şehirdeki Dükalık Kütüphanesi'nin evvela Farsça elyazmaları üzerinde çalıştı¹¹.

Bu çalışmasını bitirdikten sonra onu, aynı kütüphanenin Türkçe yazmalarına yönelmiş görüyoruz. Ortaya çıkan katalog¹², W.Pertsch'in, önsözde belirttiği gibi Gotha'daki Dükalık Kütüphanesi'nde mevcut Farsça elyazmaları için 1859 yılında yaptığı kataloğun devamı mahiyetindeydi. O, bu kataloğunda önce mecmuaları ele aldı; içlerinde Türkçe risâlelerin bulunduğu 31 mecmuayı, muhtevaları ile tanıttı (s.1-42). Risâlelerin adlarını, başlangıç ve sonlarını Arap harfleriyle verdi. Daha sonra yazmaları, konularına göre II. Gramer, lügat, aruz ve hat (s.42-49: nr.32-44), III. Kelâm (İslâm kelâmı) (s.50-78 : nr.45-84), hristiyan teolojisi (s.78:85-86), IV.Fıkıh (İslâm hukuku)(s.81-84 : nr. 87-92), V. Ahlak (s.84-86: nr. 93-95), VI. Mantık (s.86-88 : nr.96-99), VII. Astronomi ve astroloji (s.8889: nr.100-102), VIII. Matematik, musıki ve oyunlar (s.89), IX. Coğrafya (s.9091 : nr. 103-104), X. Tıp, veterinerlik, XI. Botanik (s.108-109 : nr. 130), XII. Kimya (s.109-110 : nr. 131), XIII. Harp sanatı (s.110 : nr.132), XIV. Siyaset, istatistik (s.111-116 : nr.133-144), XV. Târih ve teracim (biyoğrafi) (s.116-137: nr. 145-166), XVI. Şâirlerin tercüme-i halleri ve eserlerinden seçmeler (s.138-148 : nr. 167-168), XVII. Şiir (s. 148-192 : nr. 169-226), XVIII. Hikayeler (s.192-207 : nr. 227-259) ve XIX. İnşa (s.208-215 : nr.260-276) başlıkları altında toplayarak tavsiflerini yaptı. Kataloğun sonunda

¹⁰ C. Brockelmann'ın *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*'da **Münch.** kısaltmasıyla kullandığı bu katalog, *Die Arabischen Handschriften der K.Hof-und Staatsbibliothek in München* yayımlandı.

¹¹ Dr.W.Pertsch'in bu çalışması *Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha* adıyla 1859 yılında Viyana'da neşredildi. C.A.Storey, *Persian Literature*'nda bunu **Gotha** kısaltmasıyla kullanır.

¹² *Die türkischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Wien, 1864*

Arap harfleriyle verilen *eser*, müellif, müstensih, temellük ve yer adları indeksleri, eserden rahatça faydalanmayı sağlamaktadır.

Dr. W. Pertsch daha sonra aynı kütüphanenin bu sefer Arapça elyazmalarını ele aldı ve bunları Gotha'da 1878-1892 yılları arasında neşretti¹³. Önsözünde, Farsça kataloğundaki yolu izlediğini söyleyen W. Pertsch, Arapça elyazmalarının, bunları İstanbul, Halep, Şam, Kudüs ve Kahire'de ikâmeti sırasında toplamış olan U.J. Seetzen'den temin edildiğini kaydeder (s.IX)¹⁴.

W. Pertsch'in bu arada Berlin'deki Kraliyet Kütüphanesi'nin Türkçe elyazmaları için yaptığı kataloktan¹⁵ da bahsedelim.1889 yılında Berlin'de neşrettiği bu kataloğunda elyazmalarını, esas itibariyle Gotha'daki Dükalık Kütüphanesi'nin Türkçe yazmaları kataloğundakine benzer bir tasnifle ele almıştı. Önsözünde W.Schott, Diez ve Rieu'nün katalokları ile Hammer ve Gibb'in eserlerinden faydalandığını hatırlatan Pertsch, Thorbecke ve Nöldeke'den gördüğü yardımları da kaydeder.

Çalışmada dikkati çeken bir husus, bu kataloğun sonunda da eser adları indeksinin Arap harfleriyle yer almasına rağmen, müellif ve diğer şahıs adlarının Latin harfleriyle ve o sırada yaygın olan transkriptiyon alfabetiyle verilmesiydi. Ancak nisbelerle yer adları, fihristte yine Arap harfleriyle kaydedilmişti.

Katalokta tavsifi verilen 514 eserin ilk 55'i mecmuadır ve başta ele alınmıştır. Bunları sırasıyla II. Ansiklopedi ve kitâbiyat (s.95-97), III. Gramer,aruz ve lugatçılık (s.97-117), IV. İtikat ve fıkıh (s.117-158), V. Tasavvuf (s.158-167), VI. Felsefe (s.167-173), VII. Atasözleri (s.173-174), VIII.Gizli ilimler (s.174-182), IX. San'at ve ustalık (s.182-187), X.Matematik,astronomi ve astroloji(s.187-197), XI.Kozmoğrafi ve coğrafya (s.197-216), XII.Târih ve terâcim (s.216-275), XIII. Siyaset,istatistik (s.275-292), XIV.Tıp (s.292-304), XV.Botanik (s.304-307), XVI.Şâirler ve seçmeler (s.307-315), XVII. Şiir (s.315-432), XVIII. Hikayeler (s.433-467), XIX. Belâgat (s.467-469), XX. Stilistik ve epistolografik (s.467-481), XXI.Hristiyan

¹³ Die arabischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek adıyla beş cilt halinde neşredien bu katalok, 1893 yılında bir ilâve ile yine Gotha'da basıldı : Die orientalischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha .C. Brockelman bu kataloğu Goth., F. Sezgin ise Gotha kısaltmasıyla kullanıyorlar.

¹⁴ Die Orientalischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha,DrittenTheil: Die arabischen Handschriften. Bu kataloğu yeniden neşreden hocam Prof.Dr.Fuat Sezgin, yazdığı girişte "Engeç XVIII. asırda Gotha'da Şark yazmaları toplanmaya başlamıştı. Fakat Arapça yazmaların değerli bir koleksiyonunun temini, Alman şarkiyatçı Ulrich Jasper Seetzen'e(1767-1811) aittir.." der.

¹⁵ Verzeichniss der türkischen Handschriften, Berlin,1889.

ilâhiyatı(s.484-489) konuları tâkip etmektedir. Gerek, mecmua içinde gerekse müstakil halde bulunan eserlerin adları, başlarından kaydedilmesi gerekli görülen kısımlar yine Arap harfleri ile verilmiştir. Her eserin altında verilen maddi tavsiflerle, yazmaların fiziki durumu da tanıtılmaktadır..

XVIII.-XIX. asırlarda Almanya'da romantik edebiyatın tesiriyle Doğu dünyasına karşı gelişen ilgi, bu edebi ekole sempati besleyen Prusya kralı **Friedrich Wilhelm IV.** (1840-1861)'ün şarkiyat araştırmalarını desteklemesini de sağladı. Nitekim Sir Robert Chambers (ölm. 1803)'in Hindistan'da topladığı Sanskritçe yazmalardan müteşekkil koleksiyonu satın almıştı. Bu arada 1852 yılında **Heinrich Petermann** (1801-1876) Arapça yazmalar satın almak üzere Ortaşark'a gönderildi. 1857 yılında **Sprenger**'in kütüphânesine 1140 Arapça yazma satın alındı. 1848-1862 yılları arasında Şam'da konsolosluk yapan Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905), dört koleksiyon satın aldı. Bunlardan ikisi Berlin'e, biri Leipzig'e, biri de Tübingen'e verildi. Böylece Berlin'de yazmaların çoğalması, bunların kataloklanması meselesini gündeme getirmişti.

W. Ahlwardt (1828-1909), 1863 yılında Berlin'deki yazmalar üzerinde çalışmaya başladığı zaman, Kraliyet Kütüphânesi'nde 6450 kadar yazma birikmişti¹⁶. O işe başlarken önce şiir ve edebiyat târihine dâir eserlerin tavsifi ile görevlendirilmişti. Nitekim kataloğunun ilk cildine koyduğu geniş mukaddimede "Bu tavsiflerde eser adı, müellifin ismi, yaşadığı devir, eserin başı ve sonu ile iç bölümlerinin yazılması esas alınmıştı" diyordu. Verdiği bilgilere göre, bunlara ayrıca tam olup olmadığı, değilse olmayan varakları yahut yanlış ciltlemeler de ilâve edilecekti (s.VII).

Ahlwardt sonra da şöyle diyor: Anlaşmam hernekadar edebi eserleri ihtiva ediyorduydu da bu kadar fazla sayıda eserle, kaydedilen hususların dikkate alınarak tavsifi, daha sonraki bir edebiyat târihi için zemin oluşturmaya namzettti (s.VII). Sonra ben bu işe, küçük bir üniversite şehrinde ve böyle bir iş için pek te müsâit olmayan bir kütüphâne başladım. Ancak o, bütün bu gayri müsâit şartlara rağmen, nisbeten kısa bir zamanda Arapça şiir ve edebiyata dâir

¹⁶ W. Ahlwardt, kataloğunun başına koyduğu geniş önsözde, Kraliyet Kütüphânesi'nin yazma eserlerinin hangi koleksiyonlardan oluştuğundan da bahseder. Burada verdiği bilgilere göre kütüphâne, altıyüz yirmi ciltlik eski stokun dışında, Diez'in yüz, Wetzstein'in yüzseksendört (I.), bindokuzyüzotuzdört (II.), Petermann'ın beşyüzonaltı (I.), altıyüzyedi (II.), Sprenger'in binyüzkırk, Minutoli'nin kırk, Schömann'ın beş, Hamilton'un on, Landberg'in binotuzbeş, Sachau'nin otuz ve Glaser'in ikiyüzkırkbir ciltlik koleksiyonları bulunmaktaydı (s.V-VI).

eserlere,şekil bakımından manzum olarak kaleme alınmış diğer sahalardaki (gramer, hukuk, târih v.b.) eserleri de ilâve etmişti. Ortaya çıkan eser şu adla neşredildi: **Verzeichniss arabischer Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin aus den Gebieten der Poesie,schönen Litteraturgeschichte und Biographik**, Greiswaldt, 1871.

Ahlwardt böylece, ilk anlaşmasının şartlarını yerine getirmiş oluyordu. Ama bundan sonra kendisinden, bütün yazmaları aynı şekilde tavsif etmesi istenecekti. Onun bu yeni teklif karşısında itirafları ilginçtir: Zorluğunu gizleyemeyeceğim, ama tevsii çok ehemmiyetli, ancak taze kuvvet, güven ve cesarete de çok lüzum duyulacak bir işle karşılaşırıyordum (s.IX). Bu tarz bir iş için gerekli çalışmalarım yoktu. Diğer kütüphané kataloklarının da bana faydası olmazdı. Dr. Pertsch tarafından Gotha Kraliyet Kütüphanesi'nin Arapça yazmalarına dâir katalog, daha önce çıkmış olsaydı, faydalı olabilirdi. Öyle görülüyor ki Ahlwardt, bu çalışmalarına devam ederken, zikredilen küçük koleksiyonlar kütüphaneye katılmış ve o, hepsiyle ilgilenmek zorunda kalmıştı. Kendi itiraflıyla, yirmi yıl süre ile bu işe hergün, en aşağı on saat ayırmıştı. Şöyle diyor: Kim yukardaki noktaları göz önüne alarak elli eseri araştırır ve tavsife girişirse, işin zorluğu ve zaman alıcığı konusunda bana hak verecektir. Bazı yazmaların kötü durumları da dikkate alınmalı.

W. Ahlwardt, uzun yıllar alan bu yorucu çalışma sonunda Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nin Arapça yazma eserlerini on cilt halinde kataloglamış oluyordu.¹⁷ O, yazma eserleri konularına göre tasnif etmişti; dolayısıyla bunlar anahatlarıyla kataloklarda aşağıda görüldüğü şekilde yeralmaktaydı: I. cilt: Yazı, bibliyografik eserler, takrizler, ilimler, bilginin değeri, öğrenim-öğretim, öğrenci-hoca, değişik sorular, Kur'ân, şerhler, tercümeler. 2. cilt : Hadis, kelâm, dinler târihi,firkalar, mezhepler 3. cilt: tasavvuf, fıkıh, dualar, hutbeler, mevizeler, vasiyetler, hac, cihad, gaybi bilgiler, rüyalar, (ilâve olarak) Dürzilere âit bilgiler. 4.cilt : Usul-ı fıkıh,furu, ferâiz, evkaf, ahkam, fetvalar, Zeydi fıkhı, hiyel, hikmet, kelâm, mantık, âdâb el-bahs, münazara, psikoloji (ilm en-nefs). 5. cilt: Ahlak, santranç, mûsiki,av, harp, siyaset, astronomi,astroloji, matematik, fizik, optik, ölçüler, coğrafya, seyahat tavsifleri, hayvanlar, bitkiler, değerli taşlar, tıb, tıbb-ı nebevî, münferit hastalıklar, bah (cinsel hayat), koruyucu hekimlik, ilaçlar. 6.cilt: sarf, nahiv, lügat, aruz, belâgat, şiir, şâirler, 7. cilt:

¹⁷ Verzeichniss der arabischen Handschriften. I-X, Berlin, 1887-1899. Bu kataloğu C.Brockelmann bu kataloğu Berl. , F.Sezgin ise Berlin kısaltmasıyla kullanırlar.

Şâirler (VII./VIII. asırdan bu yana) rezec,muvaşşah türünden şiirler, şiir mecmuaları, edeb, makameler, bilmeceler, mektuplar, atasözleri.. 8. cilt: Kıssalar, küçük hikayeler, romanlar 9. cilt: Târih, biyografik eserler (muhaddisler, sûfiler, fakihler, filozoflar (hukema), tabipler, dilciler, münferit sufi ve mutasavvıflar, farklı sahalardan alimler, Tevrat ve İncil ile ilgili eserler, daha önceki ciltlere ilâveler 10. cilt : Fihristler (özel ad, kitap adı, konular), Berlin Kraliyet Kütüphânesindeki yazmalardan örnekler.